

Lemtûne'nin İslâm'la tanışması, Emevîler döneminde Ukbe b. Nâfi'in 60-64 (680-684) yıllarında Kuzey Afrika'da gerçekleş-tirdiği fetih hareketine kadar götürülür. 127'de (745) Batı Sahrâ'ya ulaşan Abdurrahman b. Habîb burada İslâm'ın yayılması için gayret gösterdi. Mağrib-i Aksâ'da kurulan İdrîsîler de bölgede İslâmiyet'in yayılmasına katkı sağladı. III. (IX.) yüzyılda Lemtûne ve Sanhâce'ye bağlı diğer kabilelerin İslâm dinine girişi tamamlanmıştı. Bununla birlikte İslâmlaşma'nın Mâlikî fakihî Abdullah b. Yâsîn el-Cüzûlî'nin bölgeye gelişine kadar yüzeysel kaldığı bilinmektedir. Batı Sahrâ'da yaşayan bu kabileler, VIII. yüzyılın ikinci yarısında Evdegost'ta Lemtûne'nin öncülüğünde bir devlet kurdular. Bilâdüssûdan topraklarına seferler düzenleyen ve Nijer kıyılarında kadar Batı Sahrâ'nın tamamını hâkimiyeti altına alan bu devlet 300-420 (912-1029) yılları arasında karışık bir dönem yaşadı. V. (XI.) yüzyılda yeniden toparlanan Lemtûneliler, Muhammed Tareşna zamanında Cüdâle ve Messûfe gibi kabileleri de içine alan bir kabileler federasyonu oluşturdu. Tareşna'nın ardından yönetim Cüdâle'den Yahyâ b. İbrâhim'e, onun ardından oğlu İbrâhim b. Yahyâ'ya geçti. İbrâhim, V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği hac yolculuğu sırasında Hicaz'da din âlimleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde halkın İslâm dini hakkında çok yüzeysel bir bilgiye sahip olduğunu farketti. Bu bilgi eksikliğini gidermek için halkına İslâmiyet'i aslına uygun biçimde öğretmek üzere Abdullah b. Yâsîn'in ülkesine gelmesini sağladı. Bölgeye giden ve halkın İslâm hakkında fazla bir şey bilmediğini, bazı kabilelerde putpe-restlik döneminin inanç ve ibadetlerinin hâlâ varlığını koruduğunu gören Abdullah b. Yâsîn kurduğu ribâtta yetiştirdiği çoğunluğu Lemtûneli öğrencilerini bu kabilelere öğretmen olarak gönderdi. Bu ribâtta başlattığı eğitim öğretim faaliyetleriyle Murâbitlar Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan ve çalışmalarında en büyük desteği Lemtûne'den gören Abdullah bölgedeki Sanhâce kabilelerinin liderlerini emirliğine bu kabileye verilmesine razı etti. Yahyâ b. Ömer'in emirliğe getirilmesiyle, bölgede Sanhâce kabilelerinin kurduğu ikinci devlet olan Murâbitlar'ın temeli atılmış oldu. İslâmî dönemde Lemtûne'nin öncülüğünde Sanhâceliler'in oluşturduğu güçlü devlet olan Murâbitlar, kısa sürede Uzak ve Orta Mağrib ile Endülüs'ü sınırları içine alan büyük bir imparatorluğa dönüştü. İlk defa Kuzey Afrika ile Endülüs'e hâkim olan bu devlet, 541'de (1147) Mas-

mûde Berberleri'nin kurduğu Muvahhidler tarafından yıkılıncaya kadar ayakta kaldı. Bunun yanında Murâbitlar'ın çöküş döneminde bağımsızlığını ilân eden Muhammed b. Ali, Balear adalarında Benî Gâniye hânedanını tesis etti. Murâbitlar'ı yeniden kurmak için büyük çaba gösteren Benî Gâniye, Muvahhidler'le mücadelede başarılı oldu. Balear adalarından sonra Orta ve Yakın Mağrib'de Sanhâce kabilesinin merkezi olan Bicâye'yi, ardından Cezayir, Milyâne, Kal'atü Benî Hammâd ve Kafsa, daha sonra Tunus, Mehdiye ve İfrîkye'nin (Tunus) tamamını ele geçirdi. Ancak 621'de (1224) Muvahhidler önünde kesin bir yenilgiye uğradı, böylece Kuzey Afrika'da Sanhâce'nin siyasî hâkimiyeti tamamen sona erdi.

Göçebe hayatı süren Lemta ve Cüzûle, yerleşik hayat süren Heskûre gibi az sayıdaki Sanhâce kabilesi Mağrib-i Aksâ, Sûs ve Atlaslar'da yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde Fas'ın Atlantik kıyılarında Şâviye ve Dükkâle'de, kuzeyde Rif yakınlarında Bottuya ve Uryagul gibi Sanhâce'ye mensup oldukları bilinen kabileler mevcuttur. Moritanya'da Lemtûne, Cezayir'in güneydoğusunda Sanhâce adıyla varlığını sürdüren kabileler bulunmaktadır. Ancak bunlardan hiçbirisi siyasî bir güce sahip değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Muğrib*, s. 163 vd.; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 228-229, 247-252, 267-314; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 108-171; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 116-128, 201-274; Selâvî, *el-İstikşâ*, II, 3-54; Hasan Ahmed Mahmûd, *Kıyâmü devleti'l-Murâbitîn*, Kahire 1956; H. R. Id-ris, *La Berbérie orientale sous les Zirides X^e-XIIe siècles*, Paris 1962, I-II; a.e.: *ed-Devletü's-Şanhâciyye* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1992, I-II; J. Cuoq, *Histoire de l'islamisation de l'Afrique de l'Quest*, Paris 1984, s. 9-12, 54-56; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 59-87; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve hadâretüh*, Beyrut 1412/1992, I, 559-614; *The Cambridge History of Africa* (ed. J. D. Fage), Cambridge 1999, II, 651 vd.; T. Lewicki, "Les origines de l'Islam dans les tribus berbères du Sahara occidental: Mûsâ ibn Nuşayr et 'Ubayd Allâh ibn al-İhabhâb", *St.I*, XXXII (1970), s. 203-214; G. Yver - [Ch. Pellat], "Berbers", *EI²* (İng.), I, 1174-1178; H. T. Norris, "al-Murâbitûn", a.e., VII, 583-589; P. Chalmeta, "al-Murâbitûn", a.e., VII, 589-591; Chantal de la Veronne, "Sanhâdjia", a.e., IX, 18; İbrâhim Harekât, "Gâniye", *DİA*, XI-II, 354-355; Mehmet Özdemir, "Hammâdiler", a.e., XV, 489-490; a.m.f., "Lemtûne", a.e., XXVII, 137-138; M. Haroun, "Sanhaja", *Encyclopaedia of the World Muslims* (ed. N. Kr. Singh - A. M. Khan), Delhi 2001, IV, 1269-1270; "Sanhâce", *Ma'lemettü'l-Mağrib*, Rabat 1423/2002, XVI, 5563-5566.

MEHMET ÖZDEMİR

SANHÂCİYYE

(الصنّاجية)

Endülüs'lü süfi

İbnü'l-Arif es-Sanhâcî'ye

(ö. 536/1141)

nisbet edilen

ve Arîfiyye adıyla da bilinen bir tarikat

(bk. İBNÜ'L-ARİF).

SÂNİ'

(الصانع)

Daha çok kelâm âlimleri tarafından Allah veya hâlik ismi yerine kullanılan bir terim.

Sözlükte "yapmak, işlemek, sanatkârane ve maharetle yapıp meydana getirmek" anlamındaki sun' kökünden türeyen sâni' "yapan, sanat ve maharet çerçevesinde işleyip meydana getiren" demektir. "Mutlak mânada iş yapmak, eylem gerçekleştirme" anlamına gelen fi'l kelimesi şursuz varlıklara da nisbet edildiği halde "belli bir amaca yönelik olarak düzenli bir şekilde iş yapmak" anlamını içeren sun'un bu varlıklara nisbeti mümkün değildir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şn'" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, "şn'" md.).

Kur'an-ı Kerim'de evrendeki işleyişin belli bir düzen içinde seyrettiği ifade edilirken bunun her şeyi sapasağlam kurup yürüten Allah'ın sanatkârane işi (sun') olduğu belirtilmek suretiyle kavramın kök kelimesi O'na izâfe edilir (en-Neml 27/88). Yine Kur'an'da Firavun'un erkek çocuk katliamından Hz. Mûsâ'nın kurtarılması ve onun sarayında büyütülüp yetiştirilmesinin çetin şartları anlatılırken, "Ben seni kendim için seçip yarattım" meâlindeki âyette (Tâhâ 20/41) sun' kökünden bir fiil (İstana'tü) Allah'a nisbet edilmiştir. Müfessirler bu âyetin tefsirinde, Hz. Mûsâ'ya değer verilip yüceltilmesini onun Allah'ın elçisi olarak seçilmesi ve kendisine O'nun adına insanlara hitap etme görevinin verilmesiyle izah ederler (Taberî, XVI, 211; Fahreddin er-Râzî, XXI, 56). Sun' kavramı çeşitli hadislerde yer almakla birlikte sâni' şeklinde ilâhî bir sifata rastlanmamıştır. Hz. Peygamber'in yeni bir elbise edindiğinde yaptığı şu duada sun' fiili dolaylı şekilde Allah'a izâfe edilmiştir: "Allahım! Övgü ve senâ ile anılmak sana mahsustur. Bu elbiseyi bana giydiren sensin. Yeni giysimin iyilik getirmesini ve onun için mukadder olan (sun') hayrı talep eder, kötülük getir-

mesinden ve onun için mukadder olan şerden sana sığınırım" (Ebû Dâvûd, "Libâs", I; Tirmizî, "Libâs", 29).

Sânî' III. (IX.) yüzyıldan itibaren Allah'ın isim ve sıfatları, sıfatlarının evrenle ilişkisi konularına sistematik yaklaşım yapan kelâm âlimleri ve müfessirler tarafından kullanılmaya başlanmış, ileriki dönemlerde bu kullanış daha yaygın hale gelmiştir. Câhiz, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mâtürîdî, Halîmî, Kâdî Abdülcebbar ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bu âlimler arasında yer alır. Gazzâlî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Nûreddin es-Sâbûnî gibi müellifler sânî' kelimesini kitaplarının iç sisteminde başlık olarak da kullanmışlardır.

Haşr sûresinin son âyetinde (59/24) fiili sıfatların evrenle ilişkisi konusunda -aralarında fark bulunmakla birlikte- genel anlamları "yaratmak" olan hâlik, bâri' ve musavvir isimleri zikredilmiştir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin de belirttiği gibi (*el-Emedü'l-aşkâ*, vr. 110^b) Kur'an'da aynı mahiyette olmak üzere fâtır, câil, fâil gibi başka isimler de geçer. Ancak âlimler bu bağlamda sânî' ismini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu tercihte sun'un, Allah'a izâfe edilmiş olarak yer aldığı âyetin ilâhî yaratmada hem sanat ve maharet hem de sağlamlık, düzen ve devamlılık bulunduğu şeklinde bir içerik taşımasının etkili olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 326-329; Câhiz, *ed-De-lâ'il ve'l-i'tibâr 'ale'l-halk ve't-tedbir*, Kahire 1988, s. 11; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XVI, 211; Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *el-Lüma'* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1952-53, s. 6; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 44, 135, 175, 404, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 176, vr. 3^a; Ebû Abdülâh el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-imân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 194; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Misriyye), XXII/2, s. 191; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (nşr. İbrâhîm Agâh Çubukçu – Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 38-40; Nesefî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamé), I, 81, 166, 384; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşkâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 110^{a-b}; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 1416/1995, s. 19, 21, 23; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut 1411/1990, XXI, 56; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 29, 544.

BEKİR TOPALOĞLU

SANNÂCETÜLARAB

(bk. A'ŞÂ, Meymûn b. Kays).

SANTUR

(سنطور)

Çoğunlukla
Şark müzikisinde kullanılan
telli bir müzik aleti.

Organolojinin vurmali kitaralar (kithara) arasında incelediği müzik aletlerindedir. Farsça olan *sentür* kelimesinin kökeninin Ârâmîce *psantria* veya Akkadca *pandura* olduğu ileri sürülür. Kelimenin Farsça'ya eski Yunanca'daki *psalterion*dan geçtiğini kabul edenler de vardır. Benzer yapıda sazlar Türkiye, Irak, İran ve Keşmir'de santur, Yunanistan'da *santouri*, Hindistan'da *santoor*, Çin'de *yangqin*, Kore'de *yanggüm*, Romanya'da *țambal*, Macaristan'da *cimbalom* adıyla kullanılır. Mızraplı kitaralar kronolojik olarak vurmali kitalardan öncedir. İlk sançurların, mızrap yerine vurma çubuklarıyla çalınan ve kanunun atası sayılan antik Mezopotamya sazları olduğu söylenebilir. Muhtemelen tellerine çubuklarla vurularak çalınan arplar vurmali kitalardan önce kullanılmıştır. Eski Bâbil ve Yeni Asur dönemine ait ikonografik kalıntılarda görülen, yatay olarak tutulup tellerine iki çubukla vurulan arplar santurun değilse bile santur fikrinin başlangıcı kabul edilebilir. Tevrat'ta Bâbil Kralı Buhtunnas'ın orkestrasındaki sazlar arasında santur da (psanterin) anılır. Bazı Arapça kaynaklarda santurun Sâsânîler döneminde kullanıldığını belirtilirse de Fârâbî ve İbn Sinâ'nın müzik eserlerinde santur adı geçmez. Buna karşılık XI. yüzyılda Endülüs'te santur kullanıldığını gösteren belgeler vardır. İspanya'dan diğer Batı Avrupa ülkelerine geçen ve büyük rağbet gören santur zamanla Avrupa'da piyanoya doğru gelişim kaydetmiştir. İbn Haldûn XIV. yüzyılda Kuzey Afrika Arapları'nın santur kullandığını yazar. Abdülkâdir-i Merâgî'nin eserlerinde santur adına rastlanmadığı gibi bu dönem İran minyatürlerinde de bu saza yer verilmemiştir. Buna karşılık çalgı tarihçileri arasında santurun İran kökenli olduğu inancı yaygın olup bu sazın Orta Asya'ya, Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya İran'dan gittiği kabul edilir.

Santur Osmanlı döneminde kullanılan sazlardandır. Âfî Mustafa Efendi'nin *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis* adlı eserinde santurdan söz etmesine rağmen XVI. yüzyıl Osmanlı minyatürlerinde santura rastlanmaması dikkat çekicidir. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde pek çok saz arasında santurdan da söz eder. Ayrıca Osmanlılar'ın XVII. yüzyılda santur kullan-

diğini kanıtlayan belgeler vardır. Bu bakımdan Ali Ufkî Bey'in kendini santurî olarak nitelmesi önemlidir. Onun *Mecmûa-i Sâz ü Söz*'e kaydettiği veya bizzat yazdığı bazı şiirlerde santur adı geçtiği gibi Santurî İbrâhîm Çelebi adlı müsikîşinasın bir semâisini de bu eserde kaydetmiştir. Levnî'nin *Surnâme-i Vehbî* için yaptığı birçok minyatürde santura rastlanır. Bu minyatürlerdeki santurla Hızır Ağa'nın *Tefhîmü'l-makâmât*'ta resmini verdiği santur hemen hemen aynı yapıdadır. Bugün çoğunluğu Avrupa kütüphanelerinde bulunan, İstanbul'da kimliği bilinmeyen nakkaşlar tarafından yapılmış birçok resimde de santur çalan câriyeler görülür. XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında santur, saray fasıl heyetinin olduğu kadar mehter-i bîrûn denilen saz takımının da önemli bir sazydı. III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinin gözde sazlarından olan santur, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Santurî Hilmi Bey'in benimsediği Rumen santurunun etkisiyle kromatik bir yapı kazanmış, virtüöz Santurî Edhem Efendi'den sonra ise yavaş yavaş kullanımdan düşmüştür. Ünlü santurîler arasında Ziya Santur, Hüsnü Tüzüner ve Züh-tü Bardakoğlu da sayılabilir. Ziya Santur'un bu sazla ilgili notları Cafer Ergin tarafından yayımlanmıştır (*Musiki Mecmuası*, İstanbul 1969, sy. 244-246, 248-251).

Yapı. Ortaçağ'dan itibaren kullanılan santur türünden bütün sazlar -Çin santuru dışında- ikizkenar yamuk biçimindedir (Çin santuru da aslında ikizkenar yamuk biçiminde olmasına rağmen bu yamuğa açılmış bir kitap görüntüsü verilmiştir). Günümüzde santur türünden müzik aletlerinde teller üçlü, dördü veya beşli gruplar halinde akortlanır. Her santurda en az iki sıra eşik bulunur. Bazı santur türlerinde her tel için küçük, hareketli bir eşik vardır. İcra sırasında farklı makamdan bir eser çalınması gerektiğinde eşiklerden bazıları sağa veya sola kaydırılarak yeni makamın sesleri elde edilir. Bazı santurlarda kanununkini andıran birleşik eşik görülür. Bu tür santurlarda tel takımlarından biri eşğin üstüne basar. Bir önceki ve bir sonraki tel takımları ise eşikteki delikten geçer; yani bunlar eşğin üstünden geçen tel takımına göre aşağıda kalır. Eşikteki delikten geçen bu tel takımları karşıdaki eşğin üstünden geçer; bu durumda her tel takımı sadece bir eşğin üzerinden geçmektedir. Dolayısıyla teller hafifçe çapraz iki düzlem oluşturur. Bu düzen tokmakların rahatça vurulabilmesi içindir. Santurda tellerin kanunda olduğu gibi tek bir